

28. Кирсанов А.Р. Административно-правовое регулирование регистрационной деятельности в сфере недвижимости : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / А.Р. Кирсанов. – М., 2003. – 223 с.

29. Мартин А.Г. Титульне страхування земельних ділянок: світова практика, українські здобутки та перспективи / А.Г. Мартин А.О. Кошель // Землепорядний вісник. – 2009. – № 12 – С.18-21.

30. Горемыкин В.А. Недвижимость: регистрация прав и сделок, ипотечное кредитование (в схемах) / В.А. Горемыкин, Э.Р. Бугулов. – М. : Филинь, 1998. – 140 с.

31. Сыродоев Н.А. Регистрация прав на землю и другое недвижимое имущество / Н.А. Сыродоев // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 90-97.

32. Дмитриев А.В. Государственная регистрация прав на землю в г. Москве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06, 12.00.03 / А.В. Дмитриев. – М., 2002. – 160 с.

33. Третьяк А.М. Управління земельними ресурсами та реєстрація землі в Україні. / А.М. Третьяк. – К. : 1998. – 224 с.

УДК 349.42

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Туєва О.М., к. ю. н.,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються проблемні питання правового забезпечення фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників як важливого засобу підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. Проводиться аналіз таких інструментів кредитування, як заставні закупівлі зерна, кредитні субсидії, аграрні розписки. Обґрунтовано необхідність удосконалення чинного законодавства у сфері державної підтримки сільського господарства.

Ключові слова: конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, державна підтримка сільського господарства, фінансова підтримка, кредитування аграрних товаровиробників, аграрні розписки.

В статье рассматриваются проблемные вопросы правового обеспечения финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей как важного средства повышения конкурентоспособности аграрного сектора экономики. Проводится анализ таких инструментов кредитования, как заставные закупки зерна, кредитные субсидии, аграрные расписки. Обоснована необходимость усовершенствования законодательства в сфере государственной поддержки сельского хозяйства.

Ключевые слова: конкурентоспособность аграрного сектора экономики, государственная поддержка сельского хозяйства, финансовая поддержка, кредитование аграрных товаропроизводителей, аграрные расписки.

Tuyeva O.M. FINANCIAL SUPPORT AS A PART OF LEGAL COMPETITIVENESS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF ECONOMY

The article deals with the problematic issues of legal maintenance of financial support of agricultural producers as an important means of improving the competitiveness of the agricultural sector. It was carried out the analysis of the lending instruments such as the pledge purchases of grain, credit subsidies, agricultural receipts. Also it was grounded the necessity of legislation's improvement in the sphere of state support for agriculture.

Key words: competitiveness of the agricultural sector of economy, state support for agriculture, financial support, agricultural producers' crediting, agricultural receipts.

Розвиток конкурентоспроможного аграрного виробництва у комплексному поєднанні з розбудовою сприятливих умов для розвитку сільських територій є національним пріоритетом нашої держави. Надзвичайно важливим є формування послідовного, цілеспрямованого і ефективного законодавства в цій галузі, яке б не лише відповідало курсу на реформування аграрних відносин, а і було б стимулюючим фактором.

Розв'язання складних соціально-економічних і суспільно-політичних проблем села потребує розробки правового механізму введення на принципово нові засади розвитку сільського господарства. За своєю сутністю і цільовим призначенням воно повинно стати відроджувальним, базуватися на чітко визначеній, всебічно обґрунтованій і активно сприяє державою правовій, економічній, організаційній та соціальній основі [1, с. 41].

Дослідженню питань фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників присвятили свої роботи такі науковці у галузі аграрного права, як Т.В. Курман, І.П. Сафонов, А.М. Статівка, В.Ю. та ін. Також важливими для опрацювання означеної проблематики є роботи таких науковців у галузі економічної науки, як І.П. Ансофф, В.К. Акулов та ін.

Мета статті полягає у проведенні теоретико-правового дослідження інструментів фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників як найважливішого засобу підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки.

Конкурентоспроможність аграрного сектора економіки є досить складною і багатогранною категорією, що визначається різними чинниками. Конкуренція (від лат. *concurere* – зіштовхуюсь) – економічний про-

цес взаємодії, взаємозв'язку і боротьби між підприємствами, що виступають на ринку з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців і одержання найбільшого прибутку [2, с. 24]. Конкуренція є основним інструментом регулювання ринкової економіки і об'єктивним економічним законом розвинутого товарного виробництва, дія якого є для товаровиробників зовнішньою примусовою силою для підвищення продуктивності праці на своїх підприємствах, збільшення масштабів виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, впровадження нових форм організації виробництва тощо. Дія багатьох економічних законів відбувається у формі примусових сил конкурентної боротьби, в результаті чого конкуренція виступає важливою рушійною силою розвитку економічної системи [3, с. 112].

Відповідальність за стан та рівень конкурентоспроможності аграрного сектора економіки несе держава. Їй належить провідна роль у визначенні змісту і важелів державної аграрної політики шляхом використання економічних методів регулювання, що мають певну правову форму.

Аналіз чинного законодавства у сфері державної аграрної політики говорить про комплексний характер чинників, які впливають на підвищення ефективності аграрного сектора. Основними серед них є: бюджетне фінансування, пільгове кредитування, укладення договорів застави, лізингу, страхування сільськогосподарської продукції, виплата компенсацій чи дотацій, які застосовуються із урахуванням особливостей сільськогосподарської діяльності. Зупинимося на нормативно-правовій регламентації деяких з них.

Найважливішим засобом підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств є державна підтримка сільського господарства. Концепція багатокладності сільського господарства виходить з того, що це такий вид діяльності, який продукує не лише товари, а й незамінні суспільні блага нетоварного характеру, найважливішим з яких є продовольча безпека, відтворення селянства, підтримання екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття тощо. Саме тому державна підтримка сільського господарства є обов'язковим компонентом і пріоритетом аграрної політики. Центральне місце в регулюванні зазначених відносин відіграє Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» [4], який визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

Рівень конкурентоспроможності аграрних товаровиробників знаходиться у прямій залежності від кредитної підтримки.

Об'єктивна необхідність кредитування суб'єкта господарювання пов'язана з потребою у придбанні основних засобів виробництва, поповненні обігових коштів, запро-

вадженні нових технологій тощо. У процесі виробничо-господарської діяльності кожного підприємства виникає необхідність отримання кредиту.

Нинішня практика кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників має багато проблем зумовлених економічними та політичними умовами, що склалися у нашій державі. Основними проблемами кредитного забезпечення аграрного сектора економіки є недостатність кредитних ресурсів, висока вартість банківських кредитів, складний механізм їх отримання, неможливість передачі у заставу земельних ділянок сільськогосподарського призначення тощо.

Визначення пріоритетів кредитної політики дає можливість передбачити наслідки кредитування у різних сферах аграрного виробництва, а саме: в забезпеченні аграрних товаровиробників матеріально-технічними засобами, формуванні суттєво інших (нових) соціально-економічних відносин у продовольчій сфері, підготовці кадрів, застосуванні новітніх технологій в сільськогосподарському виробництві, виробничих потужностей тощо. Іншими словами, пріоритетні напрями кредитування аграрних товаровиробників повинні формуватися і визначатися з урахуванням:

– загальнодержавних тенденцій розвитку суспільства;

– наявності стану основних фондів;

– наявності кваліфікованих кадрів;

– наявності і стану технологічної бази;

– потреби населення у продуктах харчування та його купівельної спроможності.

Виходячи з цього, кредитування аграрних товаровиробників носить комплексний характер, потребує застосування в цій сфері пільгових кредитів і має перебувати під неослабним, постійним контролем з боку держави і належним правовим забезпеченням.

Банківські кредитні правовідносини – це урегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення банками кредитної діяльності. Вони є неоднорідними за своєю правовою природою і регламентуються нормами різних галузей права. Правові засади кредитування визначаються зокрема Цивільним Кодексом України від 16 січня 2003 р. [5] Господарським кодексом України від 16.01.2003 р. [6], Законами України «Про національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV [7], «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII [8], «Про іпотеку» від 05 червня 2003 р. № 898-IV [9], «Про кредитні спілки» від 20 грудня 2001 р. № 2908-III [10] та ін.

Основні правові засади банківського кредитування регламентуються Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 р. № 2121-III [11], у ст. 2 якого закріплено, що банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Особливості аграрного виробництва суттєво впливають на організаційно-правове регулювання кредитних відносин. Кредитування аграрного виробництва потребує формування такої державної політики, яка б, враховуючи ці особливості, виходила із статусу пріоритетності аграрного сектора економіки і створювала належні умови для його розвитку і конкурентоспроможності.

Такими факторами, що зумовлюють специфіку в правовому регулюванні кредитування, виступають природно-кліматичні та соціально-економічні. До перших належить сезонність сільськогосподарської діяльності, яка не дає можливості організувати безперервне, поточне виробництво і уповільнює терміни грошових надходжень від реалізації виробленої продукції, а отже і терміни погашення кредитів. Виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників пов'язана і залежить від природних і біологічних законів, які не можуть бути змінені або зупинені і тому потребують своєчасного термінового вкладення коштів шляхом отримання кредитів. Із особливостями аграрного виробництва пов'язана також необхідність тримати в обороті значний запас матеріальних ресурсів, в тому числі і для продовження процесу виробництва (паливо, насіннєвий та посадковий матеріал, фураж). До соціально-економічних факторів, зокрема, належить високий рівень зносу сільськогосподарської техніки, обумовлений інтенсивністю аграрного виробництва, а також диспаритет між цінами на сільськогосподарську та промислову продукцію, що зумовлює понижений рівень прибутковості таких підприємств і викликає необхідність у значних обсягах його забезпечення з одного боку і зниження плати за кредит з іншого.

В аграрно-правовій літературі зазначається, що стрижнем аграрної кредитної системи є іпотека [12, с. 18]. Прийнято вважати, що довгострокове кредитування сільськогосподарських підприємств можливе лише у випадку застосування іпотеки землі. Світовий досвід показує, що застава одного гектара землі дає аграрному товаровиробникові кредитні ресурси, достатні для господарювання на 3-5 га землі. З огляду на особливу цінність використання сільськогосподарських угідь з метою аграрного виробництва, така іпотека має здійснюватися виключно у межах спеціальних правил. Як слушно зазначає Т.В. Курман, іпотека земельних ділянок зі складу сільськогосподарських угідь допускається лише для забезпечення зобов'язань, безпосередньо пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. Необхідним також науковець вважає створення спеціальних іпотечних банків, що контролюватимуться державою [13, с. 95]. Проте, незважаючи на наявність іпотечного законодавства, банки з урахуванням дії мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення не мають права надавати кредити під заставу землі, тобто вони не можуть забезпечити собі гарантії повернення наданих кредитів за допомогою такого ліквідного майна, яким є землі сільськогосподарського призначення. Зазначені особливості відбиваються на правовому регулюванні кре-

дитних відносин в аграрній сфері, обумовлюють необхідність державної підтримки і потребують спеціального кредитного забезпечення, як за формою, так і за умовами.

Як зазначає І.П. Сафонов, потреба у створенні ефективної системи кредитування в аграрному секторі економіки є необхідною і нагальною. До цього часу ні в чинному законодавстві, ні у спеціальній літературі немає чіткого визначення сутності системи кредитування та її побудови. Науковець пропонує розглядати поняття «системи кредитування аграрних товаровиробників» як сукупність різних багаторівневих відносин із притаманною їм правовою справедливістю у досягненні чітко визначеної мети, які встановлюються між кредитодавцями – банківськими установами й організаціями, яким надано право здійснювати кредитні операції – з надання аграрним товаровиробникам власних активів (в основному грошових коштів) у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості і платності [14, с. 14].

Система кредитного забезпечення аграрних товаровиробників передбачає дві форми кредитування: бюджетне та приватне. Якщо останнє здійснюється на загальних засадах з урахуванням норм вказаних нормативно-правових актів, то бюджетне визначається нормами, що мають спеціальний характер. У складі аграрного законодавства, що має важливе значення для врегулювання кредитних відносин, посідає закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Розділ IV Закону передбачає, що підтримка виробників сільськогосподарської продукції та аграрного ринку може здійснюватися шляхом запровадження режиму заставних закупівель зерна та через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів. Згідно зі ст.9.3.5., на період дії режиму заставних закупівель окремих об'єктів державного цінового регулювання Аграрний фонд окрім функцій з реалізації цінової політики виконує від імені держави функції кредитора. Останній надає бюджетну позику виробнику зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання, під заставу такого об'єкта, що оформлюється переданням кредитору простого чи подвійного складського свідоцтва або складської квитанції. Отже, позичальником може бути не будь-який сільськогосподарський виробник, а лише той, який виробляє об'єкт державного цінового регулювання, виробники ж іншої, скажімо, тваринницької або овочевої продукції, на таку підтримку розраховувати не можуть.

Розмір бюджетної позики не може перевищувати 80 відсотків вартості застави, яка розраховується виходячи з розміру встановленої закупівельної ціни. Бюджетна позика у межах режиму заставних закупівель є платною. Плата за використання бюджетної позики встановлюється за фактичною пільговою ставкою на рівні 50 відсотків від середньозваженого процента за кредитами банків, наданих строком до 12 календарних місяців та повністю забезпечених заставою. Порядок розрахунку такого середньозваженого процента визначається постановою Кабінету Міністрів

України на підставі подання Національного банку України.

Здешевлення кредитів здійснюється у режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті. Недоліком цієї норми, на наш погляд, є те, що у разі отримання аграрним товаровиробником кредиту, наприклад, від кредитної спілки, а не від банку, він втрачає право на кредитну субсидію. Проте кредитні спілки у галузі кредитування сільськогосподарського виробництва можуть бути достатньо перспективним та ефективним механізмом. Їхні переваги обумовлені неприбутковим характером діяльності спілок, яка спрямована на надання кредитних та ощадних послуг своїм же членам. Кредитна спілка завжди діє на засадах об'єднання інтересів осіб, які її утворили, тому її метою є забезпечення можливості членам отримати кредит на прийнятних для них умовах, а не отримання прибутку. Кожен член спілки має лише один голос в управлінні її справами, незалежно від його фінансової участі, а це значить, що як добровільне об'єднання вона є запорукою захисту інтересів усіх своїх членів, а не лише найбільших вкладників.

Компенсація лізингових платежів полягає у частковому відшкодуванні сплачених суб'єктами господарювання агропромислового комплексу лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу.

Кредитна субсидія не надається особі, яка є стороною договору заставної закупівлі зерна. Таким чином, сільськогосподарське підприємство може розраховувати лише на один вид державної підтримки. На нашу думку, зазначені норми значно звужують суб'єктний склад аграрних кредитних відносин з державною підтримкою.

Зазначені види фінансової підтримки надаються на конкурсній основі лише за умови використання кредиту за цільовим призначенням на потреби виробництва. Механізм використання коштів для такого виду державної підтримки врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. № 794 «Про порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» [15].

Згідно зі ст.9 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» [16], фермерським господарствам надається допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, що є державною бюджетною установою, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Правовою основою для отримання поворотної фінансової допомоги є договір позики.

Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102 [17] та наказом Міністерства Аграрної політики та продовольства України від 2 вересня 2011 р. № 441 «Про затвердження Порядку та Умов проведення конкурсу для надання фінансової підтримки фермерським господарствам» [18].

Фермерське господарство має право отримувати у фінансово-кредитних установах довгострокові та короткострокові кредити на підставі укладеного договору. Кредит може бути отриманий під заставу майна, поручительство (гарантію) та інші види забезпечення зобов'язань. Під заставу майна може прийматися фермерське господарство як цілісний майновий комплекс, товаро-матеріальні цінності або інші речі, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки.

З метою запровадження нового інструменту кредитування сільськогосподарського виробництва під заставу майбутнього врожаю Верховною Радою України 6 листопада 2012 р. було прийнято Закон «Про аграрні розписки» [19]. Згідно зі ст. 1 Закону, аграрна розписка – товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах. Законом передбачено дві форми аграрних розписок – товарна аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника за аграрною розпискою здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені аграрною розпискою; та фінансова аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника сплатити грошову суму, розмір якої визначається за погодженою боржником і кредитором формулою з урахуванням цін на сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості та якості. Виходячи з даної норми, запровадження аграрних розписок сприятиме зменшенню ризиків зниження ціни на сільськогосподарську продукцію, оскільки обов'язок боржника фіксується в кількості товару, а не в ціновому еквіваленті. Позитивним чином аграрні розписки впливають і на гарантованість реалізації продукції, оскільки права і обов'язки щодо зобов'язання виникають ще до її виробництва.

Запровадження аграрних розписок може позитивно вплинути і на якість сільськогосподарської продукції, що є предметом зобов'язання.

Кредитор за аграрною розпискою наділений правом здійснювати моніторинг, спостереження за майбутнім врожаєм, за дотриманням технологічних процесів з можливістю доступу до земельних ділянок, на яких вирощується майбутній врожай, а також доступу до приміщень, де зберігається зібрана сільськогосподарська продукція. У разі виявлення порушень технологічних процесів вирощування продукції кредитор наділяється правом складення акта про порушення технології виробництва та може ви-

магати від боржника усунути таке порушення у визначений у такому акті строк. Якщо вимоги, викладені в акті, не будуть усунуті боржником, кредитор має право доростити майбутній врожай з дотриманням відповідних технологічних процесів. Проте передбачений обов'язок боржника здійснити повне відшкодування витрат кредитора на здійснюване дорощування врожаю може зумовити зловживання кредитора та накладення невиправдано великих витрат, що мають бути відшкодовані боржником.

Використання аграрних розписок сприяє співпраці між кредиторами та виробниками сільськогосподарської продукції і закриває низку адміністративних питань, які раніше зупиняли потенційних кредиторів від фінансування. Відповідно до Закону, кредитор з аграрної розписки має право пріоритетного задоволення своїх вимог. Усього лише наявність аграрної розписки без позначки про її виконання є достатнім підтвердженням безспірності вимоги кредитора.

Зазначене свідчить, що закріплення законом механізму аграрних розписок сприятиме розвитку кредитних відносин в аграрному секторі економіки і зможе забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників.

Враховуючи вищесказане, необхідно відзначити, що належна фінансова підтримка аграрних товаровиробників є одним із найбільш важливих засобів забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. Велике значення для розвитку сільськогосподарського кредитування має державна підтримка, проте на сьогодні вона не може задовольнити потреби всіх аграрних товаровиробників. Переважна кількість нормативно-правових актів спрямована на державну підтримку великих сільськогосподарських підприємств, тоді як значний сегмент в аграрному секторі економіки належить особистим селянським господарствам. Факторами, які негативно позначаються на практиці кредитування, є відсутність ринку землі, що унеможлиблює її використання в якості застави для отримання кредиту, що, у

свою чергу, стримує розвиток довгострокового кредитування, в якому зацікавлені сільськогосподарські товаровиробники. Актуальною для розвитку кредитного законодавства у розглядуваній сфері є сприяння розвитку кредитних кооперативів або спілок, що збільшить можливості притоку грошових коштів у аграрний сектор.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Статівка А.М. Про протекціонізм сільського господарства України в сучасних умовах (деякі організаційно-правові питання) // Стан та перспективи розвитку аграрного права : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 80-річчю з дня народження д.ю.н., проф., акад. АПрН України, засл. діяча науки і техніки України В.З. Янчука (Київ, 26-27 травня 2005 р.) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка ; Нац. Аграрний університет України (Юр. Фак.), 2005. – Видавництво «Магістр-XXI сторіччя», 2005. – 303 с.
2. Ансофф И. Планирование будущего корпорации : моногр. / И. Ансофф. – М. : Прогресс, 1985. – 184 с.
3. Акулов В.К. К характеристике субъекта стратегического менеджмента / В. Акулов, М. Рудаков // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 4. – С. 112-116.
4. Відом. Верховн. Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.
5. Відом. Верховн. Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
6. Відом. Верховн. Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст.144.
7. Відом. Верховн. Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
8. Відом. Верховн. Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
9. Відом. Верховн. Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.
10. Відом. Верховн. Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.
11. Відом. Верховн. Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
12. Поплавська Ж., Поплавський В. АПК України: проблеми і стратегія розвитку // Вісн. Нац. акад. наук України. – 1999. – № 7. – С. 18-22.
13. Курман Т.В. Щодо кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств як засобу стимулювання їх господарської діяльності // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків : Нац. Юрид. Акад. України, 2004. – Вип. 67. – 212 с.
14. Сафонов І.П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / І.П. Сафонов. – Х., 2007. – 18 с.
15. Урядовий кур'єр. – 2010. – № 172. – 17 вересня.
16. Відом. Верховн. Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
17. Офіц. вісн. України. – 2004. – № 34. – Ст. 2269.
18. Офіц. вісн. України. – 2011. – № 74. – Ст. 2792.
19. Відом. Верховн. Ради України. – 2013. – № 50. – Ст. 695.